

תורה ומדינה הלכה למעשה - אונאה ומקח טעות בראי ההלכה

ענייני מקח וממכר ע"פ התורה מתחלקים לשני חלקים. החלק הראשון הינו גמירות הדעת שבקניין, דהיינו הרצון של הקונה ושל המוכר להעברת הבעלות על החפץ. החלק השני הינו קיום הקניין ע"י מעשים מסוימים שיסוד חלקם הינו מהתורה, וחלק אחר הינו ע"פ חז"ל. דיני האונאה ומקח הטעות שייכים לחלק הראשון, שבו אנו בודקים אם אכן על מוצר זה התקיימה מחשבת הקונה והמוכר ברצונם במקח זה. מסקנת הגמ' בעניין אונאה הינה, שעל טעות של פחות משישית נקנה המקח ואין צריך להחזיר האונאה. על טעות של שישית נקנה המקח וצריך להחזיר את הטעות, ועל יותר משישית אין מקח, ויכולים לחזור בהם הצדדים מהעסקה. הרא"ש בהסברו לדין אונאה בפחות משישית מהמחיר, מביא שתי הבנות ביחס לאיסור אונאה. בהסברו הראשון מבחין הרא"ש בין האיסור, שהינו איסור תורה של אונאה, לבין חיוב ההשבה של הממון, שעליו חלה המחילה. להבנת הסבר זה, ישנו איסור אונאה אפילו על טעות זניחה במחיר, וכל החילוק בין הרמות השונות, הינו חילוק רק בסוגיה הממונית, אך האיסור עומד בעינו. לעומת זאת, בהסברו השני נראה מדבריו, שכל דין אונאה בפחות משישית אינו אסור באיסור עצמי. משום שלדעה זו המחיר של המוצר אינו מחיר קבוע וסגור השווה בכל המקרים והמצבים, אלא המחיר הקבוע בשוק הינו מחיר ממוצע, שלעיתים, עקב רצון גדול של קונה זה לקנות חפץ זה, המחיר צריך להיות גבוה מהמחיר שבשוק, וכן להיפך. ממילא כל מה שאומרים לנו חז"ל במחילה של הצדדים על אונאה פחות משישית מהמחיר, הינו שלא רק שאין חיוב ממוני, אלא גם שאין כאן כלל איסור, שהרי המחיר הראלי של החפץ עשוי לנוע, והינו תלוי קונה ומוכר. ממילא כאשר השינוי הינו קטן וזניח אין חיוב להשיב את האונאה, וכן אין איסור כלל באונאה זו. מעבר לנ"מ הישירה בין שני ההסברים, האם מותר להונות לכתחילה בפחות משישית, נראה שיש שתי גישות שונות ביחס לקביעת מחיר השוק של המוצר. לדעה הראשונה המובאת ברא"ש נראה שישנו מחיר אובייקטיבי של מוצר בשוק. ממילא כל חריגה קטנה ממחיר זה יש בה משום אונאה, אפילו אם ע"פ אומדנא של חז"ל, אין צורך להשיב את האונאה, משום שישנה מחילה וודאית של המתאנה. לעומת זאת, לדעה השנייה אין מחיר קבוע בשוק, אלא קשת מחירים התלויה במוכר ובקונה, ובסיטואציות שונות. לדברי הרא"ש האומר שירא שמים יחמיר כשתי הדעות, נראה שלא רק שיש להחמיר כדעה הראשונה ולא להונות גם בפחות משישית, אלא גם כאשר ישנו איסור ע"פ הדעה השנייה בלבד נראה שיש להחמיר, לדברי הרא"ש החושש לשתי השיטות. נראה ע"פ דבריו הנ"ל, שהמצב הקיים ברוב השווקים כיום, בו אין מחיר אחיד לגמרי בכל החנויות, אלא טווח מחירים סביר בין המתחרים. נראה שע"פ הסברו הראשון של הרא"ש, אין במצב זה דין אונאה. משום לדעה זו ישנו מחיר אובייקטיבי של מוצר, וכאשר אין מחיר אחיד, כמו המצב ברוב השווקים בימינו, אין כלל איסור אונאה, שהרי איסור זה נקבע ביחס למחיר אובייקטיבי, וכאשר אינו קיים מניין לנו שקיים איסור כלל. אולם לפי הסברו השני של הרא"ש, כל איסור אונאה בנוי על המצב בו ישנה קשת מחירים של עד שישית מהמחיר. נראה שלשיטה זו מעל פער זה קיים דין אונאה, למרות שעד פער זה ישנו היתר למוכרים להעלות את המחיר לכתחילה, ואין בכך איסור אונאה. לפי דברי הרא"ש הנ"ל, שנפסקו גם בשו"ע, יש להחמיר באופן זה, ולהחשיב העלאת מחיר מעבר לקשת המחירים, כאיסור של אונאה מן התורה, ולא רק בהיבט הממוני לעניין חובת השבת האונאה בלבד.

נחלקו הראשונים ביכולת החזרה במקרה בו האונאה הינה יתר על שישית מהמחיר, לדברי הגמ' יש באופן זה חוסר גמירות דעת מובהק הגורם למקח טעות ולחזרה מהמקח כולו. יש שאמרו שיכולת החזרה הינה רק על מי שניזוק כתוצאה מהאונאה, היינו המתאנה בלבד, בעוד שהמאנה, גם אם יחליט מסיבות שונות, שלמרות האונאה הגדולה שעשה לחברו, מ"מ עתה היה מעוניין לחזור בו מהעסקה, לא יוכל לחזור בו, ע"מ שלא יהיה חוטא נשכר. לעומתם, ישנה דעה בראשונים האומרת שמכיוון שהתבצעה האונאה יותר משישית, וחוסר הגמירות דעת הינו גדול, כל הצדדים יכולים לחזור בהם, כל עוד המתאנה לא מוחל על הנזק הממוני שנגרם לו כתוצאה מהאונאה. לדעה זו, למרות שיש בכך משום חוטא נשכר, באופן שישנה אפשרות למי שגרם לאונאה לחזור בו, מ"מ כיוון שחוסר גמירות דעת מהווה חסרון מהותי בקניין, והיות ואין כאן גמירות דעת ע"פ האומדנא של חז"ל, בפער כה גדול בין שווי המוצר לבין המחיר שנדרש הקונה לשלם עבורו, הקניין לא חל כלל. כשם שברור שניתן לחזור מקניין שלא התבצע בו שום מעשה קניין, רק מחשבות בעלמא של שני הצדדים, אע"פ שהייתה גמירות דעת מלאה. כך גם לא ניתן לבצע קניין כלל כאשר אין גמירות דעת, אע"פ שאין כל חסרון במעשה הקניין. לכן, כיוון שלא התבצע באונאה של יותר משישית מהמחיר קניין, עקב חסרון של גמירות דעת, אי לכך, שני הצדדים יכולים לחזור בהם, ולא שייך הכלל של חוטא נשכר. משום שאין כאן נתינת פיצוי לניזק- המתאנה, אלא הגדרת מצב ע"פ חז"ל, של חסרון

מהותי בקניין, תהיה סיבתו אשר תהיה. נראה שמחלוקת זו נובעת מהבדלי הגישות הנ"ל בדין הגדרת מחיר למוצרים בשוק. לשיטה האומרת שישנו מחיר אובייקטיבי בשוק, וממילא אונאה של פחות משישית, אע"פ שהינה ברת מחילה, מ"מ אסור לעשות כן, שניתן להגדיר את המחיר המדויק של המוצר. ממילא כאשר ישנה אונאה של יותר משישית, לשיטה זו יש מקח טעות שמשמעותו חריגה גדולה ממחיר המקח, הגורמת למקח טעות גמור, בו אנו אומרים שכביכול לא התבצעה מכירה כלל ועיקר, וממילא שני הצדדים יכולים לחזור בהם. לדעה השנייה הסוברת שאין מחיר אובייקטיבי למוצר, אלא ישנה קשת מחירים עם טווח הגיוני בין המחיר הגבוה לנמוך, ממילא עד אונאה של שישית אין כלל אונאה, שזהו אותו טווח מחירים לגיטימי. ע"כ לדעה זו, כאשר עבר במקצת את גבול קשת המחירים, לא מסתבר לומר שישנה קיצוניות כה גדולה עד כדי ביטול מקח גמור, שנאמר שאין כאן קניין כלל ושני הצדדים יכולים לחזור בהם, אלא רק הצד המתאנה- הניזוק יכול לחזור בו. משום שהמקח תלוי ועומד ע"פ רצונו, ואין כאן מקח טעות גמור, בו אין קניין כלל.

- הגמ' בקידושין אומרת שכל החלוקות בעניין חובת השבת האונאה ומקח הטעות כתוצאה ממנה, הינם רק כאשר ישנה הטעייה בדבר שווי המקח. אולם כאשר ישנה טעות במדידה של המוצר ובשקילותו וכדומה, בכל טעות שהיא ישנו חסרון של גמירות דעת מובהק, הגורם לביטול המקח, המקביל לאונאה של יותר משישית מסכום המקח. לעומת זאת, מובא בגמ' במקום אחר שאין התאמה בטעויות בשקילה ומדידות לדין מקח טעות, הקיים בדין אונאה של יותר משישית, אלא הקבלה של דין זה לדין אונאה של שישית משווי המקח, כאשר הקניין חל, אך מוטל על המאנה להשיב אונאתו למתאנה. על מדוכת סתירה זו ישבו הראשונים, חלקם נתנו תירוצים נקודתיים, והעמידו את אחד מהמקורות באופן מסוים כך שלא יסתור את המקור השני. הרשב"ם סובר שיש כאן שוני מהותי בין המקרים. לדעתו כל טעות במדידה ובמשקל חשובה כמקח טעות לכל דבר, דווקא במיטלטלין, אך בקרקעות, גם אם ישנה טעות במדידת הקרקע, טעות זו אינה מחייבת ביטולו המוחלט של המקח, כדין אונאה יותר משישית, אלא המקח קיים ויחזיר המאנה אונאתו. הסברא לדעתו הינה, שאדם לא כל כך מהר חוזר בו בקנייה משמעותית כקניית קרקע. לדעתו כיוון שבקרקעות ישנו צורך גדול וסובייקטיבי למוכר או לקונה במכר זה, לכן ישנה הבנה בכך שאכן יכולים להיווצר טעויות אפילו במדידות וכדומה, ועדיין לא יבטל המקח לגמרי. לעומתו, דעת הרמב"ן ועוד ראשונים ההולכים לשיטתו, המובאת בשם יש מפרשים בסוף דבריו, שאכן בכל אונאה של יותר משישית שדינה הוא שהמכר בטל לגמרי, הדבר תלוי ברצון המתאנה. במידה ורוצה להותיר המכר על כנו, ולקבל החזר על הכסף העודף, או אז, המכר קיים. רק אם אינו מעוניין במכר, כתוצאה מחוסר גמירות דעת, הנוצר מפער גדול מדי בין שווי המוצר בשוק, לבין המחיר שנדרש לשלם, או כתוצאה ממדידה ושקילה שגויה של המוצר הנקנה, יבטל המקח לגמרי. נראה שמחלוקתם אינה מתחילה בדין ספציפי זה, אלא חוזרת להגדת מחיר המוצר בצורה אובייקטיבית או סובייקטיבית, כפי שאמרנו לעיל. בהנחה שהמחיר הינו אובייקטיבי, ממילא מקח הטעות בטעות של יותר משישית משווי המוצר, הינו מוחלט וגמור, ושני הצדדים יכולים לחזור בהם. ממילא אין הדבר תלוי ברצון אחד מהצדדים בלבד. ה"ה בטעות במדידה ובשקילה, שהטעות הינה מוחלטת ומקח הטעות הינו מוחלט וגמור, וחל על שני הצדדים. נראה שגישה זו הביאה את הרשב"ם לחלק חילוק מהותי בין קרקעות לבין מיטלטלין. לדעתו, במיטלטלין ישנו מחיר מוגדר למוצר, ורק בקרקעות ניתן לומר ששווי הקרקע הינו תלוי במצב המוכר והקונה ביחס לקרקע. כלומר במיטלטלין ישנו מחיר מוגדר, לעומת קרקעות שבהם ניתן לומר שישנה קשת של מחירים. לעומתו לדעת הרמב"ן הינה שבכל מצב אנו אומרים שאין כאן מקח טעות רגיל, כפי שיבואר בהמשך, אלא מקח הטעות הינו תלוי ברצון המתאנה- הניזוק ממקח זה, הן במדידות, והן בהטעייה במחיר של יותר משישית משווי המקח. דעה זו נשענת על ההבנה היסודית, שאין שווי מוחלט למוצר, אלא קשת של מחירים עם פער סביר בין קצוות הקשת. ממילא כאשר ישנה חריגה מפער זה, אין כאן מקח טעות גמור, כאילו לא הייתה מכירה כלל, אלא יש כאן ניסיון להיטיב עם הניזוק, כתוצאה מאונאה זו, אך זה שכנגדו לא יכול להחליט, אם לחזור או להשיב האונאה.

- בניגוד להבדלי הגישות בדין אונאה, בדבר מהות הדיוק במחירו ושווי של המוצר, ישנה תמימות דעים במקרה שהינו לכאורה דומה מאוד לדין אונאה, בו ג"כ ההלכה אומרת שהדין הינו מקח טעות, ושם לכל הדעות פשוט ששני הצדדים חוזרים בהם מן המקח, משום שהמקח בטל ומבוטל לגמרי. מקרה זה הינו שינוי המוצר הנקנה עצמו, ולא רק במחירו ושווי. היינו, כאשר סוכם בין הקונה למוכר שהמוצר הנמכר יהיה דבר מסוים, ולאחר הקנייה שהתבצעה כדת וכדין, גילה הקונה לתדהמתו, שנמכר לו דבר אחר ממה שסוכם. לכאורה נשאלת השאלה, מהו ההבדל בין שני המקרים. הרי באונאה של יותר משישית משווי של המוצר, אנו אומרים שיש מקח טעות. אולם נחלקו הדעות, אם ההשלכה של דין זה הינו, שאין מקח בכלל, ושני הצדדים יכולים לחזור בהם, או שמא אין באופן זה ביטול גמור של המקח, אלא רק הצד הניזוק- המתאנה יכול לחזור בו. לעומת זאת, המחלוקת הנ"ל אינה קיימת בשינוי במוצר הנקנה עצמו, משום

שהמשנה באופן מפורש אומרת, שיש בכך משום ביטול מקח גמור, ושני הצדדים יכולים לחזור בהם. נראה שהשינוי המהותי בין דיני אונאה במחיר החפץ, לבין אונאה ושינוי במוצר עצמו, הינה שכל הסיבה שהמוכר והקונה נפגשו ביניהם הינה קניה ומכירה של החפץ עצמו, לכן שינוי בו מהווה מקח טעות גמור, עד כדי ההבנה שחוסר גמירות הדעת הקיימת במקרה זה, הינה שוות ערך בחומרתה למצב בו לא היה מעשה קניין כלל. לעומת זאת, כאשר ישנו פער בין שווי המוצר, לבין המחיר, אע"פ שהפער גדול מאוד, אין כאן חסרון בגמירות דעת, הגורם לביטול מוחלט של המקח. משום שבסופו של דבר המקח נקנה, והוא העיקר והמטרה, לעומת הכסף עצמו המהווה רק כאמצעי הקניין לקניית החפץ, וממילא גם בהטעיה גדולה בכסף, לא לכל הדעות, ישנו ביטול מקח גמור. סיבה נוספת להבדל המהותי בין מקרי מקח הטעות הנ"ל, הקשורה גם בסיבה הראשונה, הינה שכיוון שהמקח הועבר בשלמותו לקונה, ואין עליו תרעומת ומחלוקת, ממילא ניתן להשלים ולפצות את המתאנה, ואין שום צורך לבטל את המקח כולו. אך כאשר ההטעיה ומקח הטעות הינו בגוף החפץ, אזי אין מנוס ואין חלופה ריאלית, להשיב את גמירות הדעת למקח זה, בלא חזרה גמורה מהמקח כולו.

- בין שני הקצוות הנ"ל, טעות בשווי המקח, וטעות ושינוי במקח עצמו, עומד בתווך מום הנמצא במקח עצמו. מצד אחד השינוי כאן אינו באמצעי- בכסף ובשווי המקח, ומאידך השינוי אינו כה מהותי הגורם תמיד חזרה גמורה מהמקח, כתוצאה מחסרון בגמירות הדעת, משום שחסרון זה אינו גדול בהכרח. האחרונים בהסברם לגדרי מקח הטעות, כתוצאה ממום המצוי במקח, תולים את נקודת המבחן של מום במקח, ביכולת התיקון שלו בעוד המקח קיים. כאשר ניתן לתקן המום, יחשבדין זה כדיני אונאה, בהם ניתן להציל את המקח ע"י חיוב המוכר לתקן את המום, ולא ניתן לקונה לטעון שהמקח בטל, והוא רוצה לחזור בו, משום שניתן בנקל לתקן מום זה. לעומת זאת, כאשר המום הינו מהותי, וע"מ לתקנו צריך לשנות את כל המקח מהמסד ועד לטפחות, יוכל הקונה לחזור בו מהקנייה, שבאופן זה נחשב המום כאילו קנה דבר שלא סוכם עליו כלל, ולכן המקח בטל לגמרי.